

WATERLOO 18 JUNI 1815

Kees Schulten

WATERLOO

18 JUNI 1815

DE VAL VAN DE ADELAAR

WalburgPers

1e druk, 2015

2e druk, 2015

© 2015 Kees Schulten, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag:

Voorzijde: deze adelaar, embleem van het Franse 45ste regiment infanterie en geplaatst op de spits van de vaandelstok, werd in de slag bij Waterloo buitgemaakt door de Britse sergeant Charles Ewart. (Zie p. 196 en p. 261, noot 46.)

Achterzijde: *Napoleon*, schilderij van Paul Delaroche. Collectie: Museum der Bildenden Künste, Leipzig.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Erwin Bomans, Leucq!^{BNO}, Goor
Vormgeving binnenwerk: KM Grafisch Werk, Utrecht

ISBN 978.90.5730.426.2

NUR 680

INHOUD

- Voorwoord 7
1. De legers en hun strijdwijze 11
 2. Naar het nieuwe Europa 25
 3. De terugkeer van Napoleon 36
 4. De reacties van de mogendheden op de terugkeer van Napoleon 47
 5. De komst van Wellington naar de Nederlanden 51
 6. De legers van Wellington en Blücher op 15 juni 63
 7. De plannen van Wellington, Blücher en Napoleon 71
 8. Napoleon op weg naar Brussel 85
 9. De slag bij Ligny en de gevechten bij Quatre-Bras 110
 10. De terugtocht van Wellington en Blücher naar Waterloo en Wavre 164
 11. De vlakte van Waterloo 175
 12. De slag bij Waterloo (11.30 -15.00 uur) Fase I 185
 13. De slag bij Waterloo (15.00-19.00 uur) Fase II 199
 14. Grouchy en de Pruisen 204
 15. De slag bij Waterloo (19.00-21.30 uur) Fase III 208
 16. Na de slag 218
 17. Van Waterloo naar Parijs 222
 18. Slotopmerkingen 229
- Bijlage: Samenstelling van de legers 251
- Noten 259
- Bibliografie 270
- Verantwoording afbeeldingen 276
- Index persoonsnamen 277
- Naschrift 286

VOORWOORD

Tweehonderd jaar geleden streed Napoleon in de Campagne van 1815 zijn laatste strijd voor het behoud van zijn keizerschap. Zijn nederlaag op 18 juni 1815 tegen de legers van de Britse veldmaarschalk Arthur Wellesley, hertog van Wellington, en de Pruisische veldmaarschalk Gebhard Leberrecht von Blücher, vorst van Wahlstatt, was een spectaculaire ondergang of, zoals deze later, zeker in Frankrijk, werd genoemd: een glorieuze nederlaag (*une défaite glorieuse*). Gedurende tien uren bevochten hun legers elkaar op een slagveld van vijf bij vier kilometer.¹ Dit slagveld bevond zich 4 kilometer ten zuiden van Waterloo bij Mont-Saint-Jean op het grondgebied van de huidige gemeenten Braine-l'Alleud, Lasne en Waterloo.

Het leger van Wellington, ingezet bij de slag, telde 68.000 man, dat van Blücher 50.000 man en dat van Napoleon 72.000 man. De verliezen van de legers van Wellington en Blücher waren 4.389 gesneuvelden, 13.642 gewonden en 3.671 vermisten, hetgeen een totaal oplevert van 21.702 man. De Franse verliezen worden geschat op 5.000 gesneuvelden, 18.000 tot 19.000 gewonden en 8.000 tot 10.000 krijgsgevangenen.² Deze publicatie geeft een overzicht van de gebeurtenissen.

De eerste versregel van het bekende gedicht *Mei* van Herman Gorter luidt: *Een nieuwe lente een nieuw geluid*. Zou men in zijn trant ook kunnen zeggen: *een nieuw boek een nieuw geluid*? Na de vermaarde veldslag is er namelijk zoveel over Waterloo gepubliceerd dat alles geschreven lijkt te zijn. Toch is er voldoende reden voor een nieuwe publicatie. Inzichten zijn veranderd. Ook zijn bij vroegere publicaties bepaalde aspecten van de veldslag onderbelicht gebleven. Dankzij recente bronnenpublicaties is meer informatie beschikbaar gekomen, maar dat wil niet zeggen dat alles bekend is geworden. Er ontbreken nog steeds essentiële gegevens, zoals bevelen die mondeling of neergekrabbeld met potlood op een stukje papier zijn doorgegeven en uiteraard nooit hun plekje in een

archief gevonden hebben. Daardoor is de onderzoeker wel gedwongen zich af te vragen hoe het geweest had kunnen zijn. Hij heeft echter het nadeel dat hij niet de ervaringsdeskundige is zoals een generaal van 1815. Dat kan zijn interpretatievermogen negatief beïnvloeden. Vanuit de leunstoel is het soms te gemakkelijk oordelen, zoals Napoleon zelf dat liet weten aan de leden van het Conseil d'Etat: *Messieurs, la guerre n'est point un métier de roses; vous ne la connaissez ici, sur vos bancs, que d'après la lecture des bulletins ou le récit de nos triomphes. Vous ne connaissez pas nos bivouacs, nos marches forcées, nos privations de tous genres, nos souffrances de toutes espèces. Moi je les connais, parce que je les vois et que parfois je les partage.*³

vertaling Mijne heren, oorlog voeren is verre van gemakkelijk. U neemt er alleen maar kennis van uit het lezen van de bulletins en de verslagen van onze overwinningen. U kent onze bivakken niet, onze lange snelle marsen, onze ontberingen op allerlei gebied, al het lijden dat wij ondergaan. Ik weet ervan, want ik zie het en neem er soms aan deel.

Het eerste deel van deze publicatie behandelt de politieke en militaire situatie die aan de *Campagne van 1815* vooraf ging. De wording van het Koninkrijk der Nederlanden en de vorming van de Nederlandse krijgsmacht krijgen de aandacht. Ook wordt verklaard waarom zich in 1814 een groot contingent Britten en Hannoveranen in de Zuidelijke Nederlanden bevond. Het tweede deel is gewijd aan de veldtocht zelf.

Deze veldtocht begon voor Napoleon op 14 juni, toen hij zijn leger concentreerde tussen Beaumont en Philippeville, gelegen in Henegouwen circa 30 kilometer ten zuiden van Charleroi.⁴ In het afsluitende hoofdstuk *Slotopmerkingen* laat ik een aantal aspecten die nog steeds ter discussie staan de revue passeren.

De slag bij Waterloo was het hoogte- of zo men wil het dieptepunt-van de *Campagne van 1815*.

Hoe de slag te noemen? In het bulletin van 20 juni 1815 sprak Napoleon van de slag bij Mont-Saint-Jean. Blücher was voorstander van de naam *La Belle Alliance*, een herberg waarlangs de opstellingslijn van de Fransen

liep. Wellington gaf de voorkeur aan Waterloo, omdat hij in die plaats zijn hoofdkwartier had en het in het Britse leger gebruikelijk was een slag te vernoemen naar de plaats waar het hoofdkwartier zich bevond. Zoals wij nu weten, Wellington won dit taalgavecht.

Het verloop van de veldtocht

14 juni

Napoleon concentreert het Noorderleger bij Beaumont en Philippeville. In de avond nemen Pruisische grenspatrouilles de Franse troepenbewegingen waar.

15 juni

In de vroege morgen vallen de Fransen België binnen en rukken op naar Charleroi. Nadat Charleroi in de loop van de middag is ingenomen, worden door de Pruisen verdragingsgevechten geleverd bij Gosselies en Gilly. De Franse hoofdmacht buigt af in de richting van Fleurus. Met de legerkorpsen Reille en Drouet d'Erlon rukt de Franse maarschalk Ney op van Charleroi richting Frasnés-Les Gosselies en Quatre-Bras.

Op het einde van de middag bereikt de voorhoede van het Franse legerkorps Reille het dorp Frasnés-lez-Gosselies, 4 kilometer ten zuiden van Quatre-Bras en raakt in gevecht met een Nassaus bataljon in Nederlandse dienst. Op het einde van de middag geeft Wellington zijn concentratiebevelen en in het verloop van de avond zijn marsorders.

16 juni

Drie Pruisische legerkorpsen concentreren zich bij Ligny. De Franse hoofdmacht levert de veldslag bij Ligny. Napoleon behaalt de overwinning.

Maarschalk Ney levert bij Quatre-Bras gevechten tegen de 2de Nederlandse divisie De Perponcher. Om 15.00 uur bereiken Britse en Nederlandse versterkingen Quatre-Bras, waarna in de loop van de middag Wellington het numerieke overwicht op Ney heeft. Bij zonsondergang komt een einde aan de gevechten.

17 juni

In de nacht van 16 op 17 juni trekt Blücher terug naar Wavre. Wellington wordt daardoor gedwongen van Quatre-Bras terug te vallen op Waterloo. Napoleon reorganiseert in de morgen zijn hoofdmacht en gaat dan van Ligny naar Quatre-Bras. Vandaar achtervolgt hij de zich terugtrekkende troepen van Wellington. Maarschalk Grouchy krijgt van de keizer de opdracht de Pruisen te achtervolgen.

18 juni

Wellington heeft zijn leger opgesteld bij Mont-Saint-Jean, ten zuiden van Waterloo. Van Blücher krijgt hij het bericht dat de Pruisen hem zullen steunen, wanneer hij door Napoleon wordt aangevallen.

Nadat Napoleon zijn troepen bij La Belle Alliance heeft opgesteld, geeft hij om 11.00 uur het bevel tot de aanval op de linie van Wellington. Deze aanval moet beginnen om 13.30 uur, maar door onvoorziene omstandigheden ontstaan gevechten in het bos van Hougomont, die leiden tot de strijd om de gelijknamige kasteel-boerderij.

De geplande grote aanval wordt uitgevoerd door het Franse legerkorps Drouet d'Erlon. Nadat deze aanval is afgeslagen, wordt omstreeks 15.00 uur een nieuwe aanval ingezet door de Franse cavalerie. Ook deze mislukt. Napoleon waagt een laatste poging om de linie te doorbreken door het inzetten van zijn elitetroepen, de keizerlijke Garde. Ondertussen zijn de Pruisen van Wavre naar het slagveld bij Waterloo gegaan. Zij leveren felle gevechten bij Plancenoit en op de linkerflank van de linie van Wellington. Dat alles leidt tot de ineenstorting van het Franse leger dat op de vlucht slaat. De overwinning is aan Wellington en Blücher.

Grouchy is inmiddels bij Wavre in gevecht geraakt met het Pruisische legerkorps Thielmann, die de opmars naar Waterloo van de andere Pruisische legerkorpsen dekte.

19 juni

Grouchy behaalt nog een overwinning bij Wavre op het Pruisische legerkorps Thielmann en trekt dan terug naar Frankrijk.

I

DE LEGERS EN HUN STRIJDWIJZE

De gevechtssomstandigheden tijdens de Campagne van 1815

In de maand juni 1815 was, volgens de toenmalige tijdrekening, de zonsopgang om circa 04.00 uur en de zonsondergang om circa 20.00 uur.⁵ Invallende duisternis maakt een einde aan de gevechten.

Geografische omstandigheden en beschikbare transportmiddelen zijn van invloed op de snelheid van troepenverplaatsingen. Belangrijke verharde wegen liepen van Charleroi via Quatre-Bras naar Brussel en van Mons via Halle naar Brussel. Onverharde wegen slingerden zich door het gebied in de driehoek Brussel, Namen, Maubeuge. De mars-snelheid van een infanterist was destijds 5 kilometer per uur. Deze snelheid liep aanzienlijk terug door wegversmallingen als bruggen, door filevorming op de wegen en door gevechten die de tegenstander leverde om de vijandelijke opmars te vertragen. Onbekendheid met het terrein had soms tot gevolg dat eenheden de verkeerde weg insloegen en gedwongen werden om te keren, waardoor verwarring ontstond. De cavalerie verplaatste zich sneller dan de infanterie.

Tussen de verschillende elkaar bestrijdende legers bestond een grote overeenkomst op het gebied van organisatie, bewapening en strijdwijze.⁶

Zo was de basisorganieke eenheid van de infanterie het bataljon, waarvan de sterkte meestal lag tussen de 600 en 800 man. Meerdere bataljons samen vormden brigades en deze brigades weer divisies. Een cavaleriebrigade bestond uit meerdere regimenten en had een sterkte van tussen de 1.000 en 2.000 man. De organieke eenheid bij de artillerie was de bat-

terij van zes tot acht stukken geschut. De kleinste zelfstandige eenheid was het legerkorps dat bestond uit infanteriedivisies, cavaleriedivisies, cavaleriebrigades en batterijen artillerie.

De infanterie kende zware (linie) infanterie en lichte infanterie. De zware infanterie vocht, afhankelijk van de omstandigheden, in verschillende formaties. De soldaten konden een lange linie van twee tot drie gelederen vormen. Deze linieformatie had het voordeel dat de vuurkracht groot was en dat een linie minder kwetsbaar was voor artillerievuur. Een charge door de cavalerie was daarentegen moeilijk te weerstaan. Wanneer een cavalerieaanval dreigde, nam een infanteriebataljon de carrévorm aan. De soldaten stelden zich dan op in een vierkant, of een rechthoek, met vier gelederen. De bajonetten vormden een ijzeren haag die aanstormende paarden afschrikten. Voor de soldaten was het gemakkelijk grote doelwitten als ruiter en paard te raken. Deze formatie was wel bijzonder kwetsbaar voor artillerievuur.

De aanvalscolonne met gelederen van 10 man of meer moest het vooral hebben van de stootkracht en de afschrikwekkende uitstraling.

De lichte infanterie (voltigeurs, chasseurs c.q. jagers, flankeurs, tirailleurs) waren vooral bestemd voor het verspreide gevecht. Deze soldaten zwermden bij een aanval vóór de gesloten, compacte, formaties uit en probeerden de opgestelde vijand in verwarring te brengen. Werd de eigen opstelling aangevallen, dan moest de lichte infanterie de aanvalskracht van de tegenstander breken.

Het reguliere wapen van de infanterie was het vuursteenmusket dat een effectieve dracht had van 50 tot 75 meter en een vuursnelheid van twee schoten per minuut. Voorzien van een bajonet van circa 40 centimeter, had dit wapen een lengte van bijna 2 meter.

De musketten (geweren), voorladers met een gladde loop, werden staande geladen. In het leger van Wellington waren ook eenheden bewapend met de Bakerkarabijn, een wapen met trekken (groeven) en velden in de binnenzijde van de loop. Bij het afvuren kreeg de kogel een draaiende beweging, waardoor de precisie beter was dan die van het gewone musket. Een nadeel was dat het laden meer tijd in beslag nam, omdat de kogel met kracht door de loop moest worden geperst.

De patroon bestond uit een ronde kogel die op een papieren, met kruit gevulde huls, lag. Met zijn tanden scheurde de soldaat de onderkant van de huls los, schudde wat kruit op de vuurpan en goot de rest in de loop. Daarna liet hij de kogel in de loop glijden. De vuurpan was een soort van schoteltje naast het achtereinde van de loop. Er bevond zich een kleine open verbinding tussen het schoteltje en die achterzijde. Wanneer de soldaat de trekker overhaalde, sloeg een vuursteentje tegen een ijzeren plaatje; het vuur deed het kruit op de schotel ontbranden dat vervolgens het kruit in de loop aanstak. Bij regen ontstonden vaak weigeringen, doordat vuurstenen en kruit nat werden. Het ontladen van een musket gebeurde meestal door het af te vuren. Bij het afvuren ontstond door het toenmalige zwarte buskruit een flinke rookwolk van circa een kubieke meter.

De cavalerie bestond uit zware cavalerie (kurassiers, karabiniers, zware dragonders) en lichte cavalerie (huzaren, jagers, lichte dragonders). De hoofdtaak van de zware cavalerie was en masse een charge uit te voeren om zo een vijandelijke opstelling te doorbreken. De lichte cavalerie voerde tevens verkenningen en overvallen uit. Doorgebroken cavalerie had weinig kans op succes, wanneer zij niet onmiddellijk werd gevolgd door infanterie om het terrein te bezetten. De vijandelijke infanterie vormde namelijk carrés, onverwoestbare rotsblokken in de maalstroom van de voortstormende ruiters, die noodgedwongen rechtsomkeert moesten maken. Dit zou gebeuren op 16 juni bij Quatre-Bras met de kurassiers van de Franse divisiegeneraal François-Etienne Kellermann en op 18 juni bij de charges van de Household Brigade en de Union Brigade en in het bijzonder bij de grote Franse cavaleriecharges. (zie p. 128,195)

De cavalerie had handvuurwapens zoals pistolen en karabijnen, maar die waren moeilijk te hanteren op een paard in beweging. Het voornaamste wapen van de cavalerie was de sabel, die twee vormen had: een kromme sabel om te houwen en een rechte sabel om te stoten. In het Franse en het Pruisische leger waren ook eenheden met lansen bewapend: de lansiers en de ulanen.

De artillerie was onderverdeeld in artillerie te voet en rijdende artillerie. De artillerie te voet verplaatste zich langzaam. De rijdende artillerie,

waarvan de kanonnen een klein kaliber hadden, was sneller en opereerde vooral in samenwerking met de cavalerie.

Kanonnen waren voorladers. Eerst werd het kruit in de loop gebracht en daarna het projectiel. Achter in de loop zat een kleine opening, het zundgat. Via dit zundgat werd de lading ontstoken, zodat het schot afging. Moest de schutsbemanning hun kanon onbruikbaar maken, dan werd een ijzeren nagel met een flinke hamerklap in het zundgat geslagen. Dit heette het vernagelen van het geschut.

Er waren twee types kanonnen. De eerste was het gewone kanon, geschikt voor het uitbrengen van vlakbaan vuur. Het tweede type was de houwtser, die granaten afschoot. Het schoot over de eigen troepen heen (krombaanvuur). Een kanon had, afhankelijk van zijn kaliber, een dracht van 800 tot 1.200 meter. De vuursnelheid was een schot per minuut.

Er waren verschillende soorten kanonskogels. Allereerst waren er de massief ijzeren bollen van vier, zes, acht of twaalf pond. De bedoeling was dat zij kort voor de vijand op de grond kwamen en dan voort stui-terend bloedige sporen trokken in de opgestelde infanterie.

En dan de granaten. Dat waren ijzeren holle bollen, gevuld met kruit. Bij het afvuren vatte een lont vlam, die, na enige tijd, het kruit deed ontbranden, zodat de granaat ontplofte en er scherfwerking ontstond. Bij de Engelse artillerie waren granaten, gevuld met kruit en kleine kogels met een grote dodelijke spreiding. Deze konden ontploffen, wanneer zij zich nog in de lucht boven de vijandelijke troepen bevonden.

Voor het gevecht op korte afstand werden de kanonnen geladen met kartetsen, blikken dozen (boîtes à mitraille), gevuld met kleine kogels en schroot. Soms werd het stuk met twee projectielen tegelijk geladen: met een kartets en met een ijzeren bol.

In het leger van Wellington was ook een kleine eenheid uitgerust met Congreve raketten.⁷ In de praktijk bleken de raketten moeilijk te richten en was de uitwerking vrijwel beperkt tot het veroorzaken van schrik bij vijandelijke troepen.

Medische verzorging, zeker bij gevechten, was van het grootste belang voor het in standhouden van het moreel en de organisatie. In het Franse leger stond die op een hoog peil. Tijdens de slag bij Waterloo functio-

neerde die minder goed dan bij de geallieerden. De verklaring is de ineenstorting van het Franse leger.

Legerartsen waren onderverdeeld in twee categorieën: de dokters en de chirurgijns. De dokters waren meer de medici in de moderne betekenis van het woord, de chirurgijns waren de ambachtslieden, die vakbekwaam de lancet, zaag en ander gereedschap hanteerden.

Voor de behandeling van ernstige verwondingen, zoals kapotgeschoten ledematen, bestond vaak maar één oplossing: amputatie. Deze operatie werd zonder verdoving uitgevoerd. Amputeerde men niet, dan was de kans zeer groot dat de gewonde aan gangreen, infectie en wondkoorts zou overlijden.

De Britse kapitein William Tomkinson had een wel heel bijzondere kijk op het amputeren van ledematen. De gewonden in het Britse leger, aldus Tomkinson, krijgen in het algemeen meer aandacht dan in andere landen het geval is. Het Franse systeem is grote risico's te nemen met het leven van een man door niet te amputeren, in de wetenschap dat een soldaat zonder een arm of been, ongeschikt is voor de dienst en vermoedelijk een last voor de staat.

Bij ons is de praktijk dat men te snel amputeert. Er zijn voorbeelden van officieren die hun ledematen hebben behouden, omdat zij de chirurgijn niet toestonden te amputeren en daarbij liever het risico namen hun leven te verliezen dan hun beroep niet meer te kunnen uitoefenen.⁸

Soms was het lot onvoorspelbaar zoals de Britse luitenant-kolonel Alexander Hamilton bij Quatre-Bras kon vaststellen toen hij met een bloedende beenwond bij een verbandplaats arriveerde. Toen chirurgijn James Elkington er niet in slaagde het bloeden te stelpen, was amputatie de enige oplossing. Er werd een tourniquet (knevelverband) aangebracht. Op het moment dat Elkington met de operatie wilde beginnen, werd hij weggeroepen voor een spoedgeval. Dit herhaalde zich nog een tweede en een derde maal. Toen besloten patiënt en chirurgijn het risico maar te nemen en niet te amputeren. Het been bleef behouden en Hamilton overleefde dit hachelijke avontuur.⁹

Wanneer de veldslag was losgebarsten, ontstond een hels lawaai: kanongebulder, geknetter van de geweren, geschreeuw van mensen, gehinnik

van paarden, tromgeroffel, trompetsignalen en het gekerm van gewonden. Geweren en kanonnen produceerden een zeer grote hoeveelheid rook die als een sluier over het slagveld kwam te liggen en de bevelvoering uitermate bemoeilijkte. De opperbevelhebbers wisten het heel goed. Wie een veldslag leverde, speelde letterlijk met vuur en de uitslag stond van tevoren nooit vast.

De samenstelling en de numerieke sterkte van de legers in de Campagne van 1815

Het Franse leger bestond uit Franse beroepsmilitairen, waarvan de grote meerderheid over een ruime oorlogservaring beschikte. In de legers van Wellington en Blücher waren naast bataljons van beroepsmilitairen ook bataljons dienstplichtigen, in het Nederlandse veldleger Nationale Militie geheten en bij de Duitse eenheden Landwehr. Deze dienstplichtigen waren over het algemeen minder gehard dan de beroepssoldaten.

Het merendeel van de officieren en zeker van de hogere commandanten had zich onderscheiden in de periode van de Napoleontische oorlogen en zij kenden hun vak.

Uitzonderingen waren de 22-jarige prins van Oranje, zijn 18-jarige broer prins Frederik, de 22-jarige Bernhard van Saksen-Weimar, de 31-jarige Jérôme Napoleon en de 23-jarige Wilhelm von Nassau-Usingen¹⁰. Zij dankten hun hoge rangen aan hun afkomst. Nauwelijks een week vóór het begin van de veldtocht bijvoorbeeld had Napoleon zijn jongste broer Jérôme aangesteld tot commandant van de 6de divisie. Daarbij was verwantschap belangrijker dan bekwaamheid, want als aanvoerder stelde Jérôme weinig voor. In feite voerde divisiegeneraal (luitenant-generaal) Armand-Charles Guilleminot het bevel.

Voor opperbevelhebbers was het een absolute noodzaak de sterkte van hun legers te kennen met het oog op de betaling van de militairen, de bevoorrading van wapens, munitie, uitrusting en voedsel. Met de cijfers in de hand konden zij hun plannen laten maken voor de verplaatsing, opstelling en inzet van hun troepen. De vastlegging van die gegevens is onder meer te vinden in de desbetreffende militaire administraties.

Uiteraard probeerde een veldheer ook inzicht te krijgen in de sterkte van zijn tegenstander. Dit verkreeg hij uit inlichtingen- en verkenningsrapporten.

Was bij het begin van een veldtocht het sterktecijfer bekend, dan is het de vraag wat de houdbaarheid van dit cijfer was. Bij verplaatsingen over grotere afstanden liep de legersterkte altijd terug. Desertie was een voorkomend verschijnsel. Een groter probleem werd gevormd door de achterblijvers die de marcherende troep niet bij konden houden. Wanneer de eenheid halt maakte om te rusten, hadden achterblijvers de kans zich weer aan te sluiten, maar de verleiding was dan groot om van achterblijver wegloper te worden.

Het verschijnsel overlopers kwam in het Franse leger vaker voor dan in het leger van Wellington. In de Nederlandsche Staatscourant van 19 juni 1815 wordt een brief uit Gent (15 juni 1815) geciteerd, waarin een dergelijk gebeuren wordt gesignaleerd: Zeventien Fransche soldaten, van een wit vaandel voorafgegaan, zijn Zaterdag j.l. door deze stad gepasseerd, om zich naar de kantonnementen van den Koning¹¹ te begeven.

In het Franse leger bestond kennelijk twijfel over een goede afloop van het avontuur van Napoleon. Daar had de aanwezigheid van het hof van Lodewijk XVIII in Gent een grote aantrekkingskracht op de twijfelaars. Dat was zeker het geval met divisiegeneraal Louis-Auguste-Victor de Bourmont, die op 15 juni overliep.

Kolonel Marie-Joseph-André-Auguste de Saint-Hilaire had op 13 juni zijn eenheid verlaten en was naar Gent gegaan. Kolonel Robert de Gordon, chef-staf van divisiegeneraal Pierre-François-Joseph Durutte veranderde van kamp in de nacht van 15 op 16 juni. Ook dat veroorzaakte bij de soldaten een groot wantrouwen jegens de hogere officieren. Tijdens het gevecht waren er verschillende mogelijkheden om uit de gevarezone te komen. Stormde de compagnie vooruit, dan kon men achterblijven. Wanneer een officier gewond raakte, waren er soldaten die hem in veiligheid brachten. Dat ging zo. Omdat men nog geen brancards had, werd een deken gebruikt. Zes tot acht soldaten hielden de randen vast en vervoerden zo de gewonde naar een verbandplaats. Dat was een mooie gelegenheid om het gevaar te ontlopen. Het afvoeren van krijgsgevangenen

was eveneens een uitgelezen mogelijkheid om het slagveld te verlaten. Cavaleristen hadden soms te maken met een gebroken zadeldriem of een kapotte stijgbeugel op het moment van een charge, hetgeen een niet te missen kans was om zich aan de strijd te onttrekken. Over het juiste aantal vermisten is geen duidelijkheid te krijgen. Een gedeelte van hen keerde na enige tijd weer bij de eenheid terug. Anderen werden krijsgeslagen gemaakt en weer anderen deserteerden.

De sterktecijfers in dit boek zijn onder meer gebaseerd op een aantal gezaghebbende publicaties en geven bij benadering de historische werkelijkheid weer, zoals Mark Adkin in zijn *The Waterloo Companion* en Jacques Logie in zijn *The 1815 Campaign*. Aan het begin van de Campagne van 1815 had het Noorderleger van Napoleon een sterkte van 123.000 man. Aan de feitelijke slag bij Waterloo namen 72.000 man deel. Dit verschil is als volgt te verklaren. Tijdens de opmars naar het concentratiegebied bij Maubeuge-Beaumont-Philippeville zal de sterkte teruggelopen zijn. De gevechten bij Gosselies en Gilly eisten hun tol. En dat gold zeker voor de slag bij Ligny en de gevechten bij Quatre-Bras. Op 17 juni gaf Napoleon aan Grouchy het bevel met 32.000 man de vluchtende Pruisen te achtervolgen. Daardoor was Grouchy afwezig bij de slag bij Waterloo.

Het leger van Wellington telde 105.000 man. Ongeveer 13.000 man werden gebruikt voor het bezetten van een aantal vestingen, waaronder die van Gent, Nieuwpoort, Oostende, Ieper en Antwerpen. Bij Quatre-Bras incasseerde het een verlies van 4.659 man aan doden, gewonden en vermisten. Volgens Adkin was de sterkte van het daar ingezette 2de bataljon van het 69ste regiment zo'n 565 man.¹² Bij de strijd om Quatre-Bras had het bataljon een verlies van 260 man aan doden en gewonden, zodat de sterkte bij Waterloo aanzienlijk minder was. Hetzelfde gold voor de divisie Picton, die hard gevochten had bij Quatre-Bras. De sterkte ervan was met 1/3 teruggelopen. Bij Halle plaatste Wellington op 17 juli een troepenmacht van 17.000 man om zijn linkerflank te beschermen. Deze nam geen deel aan de slag bij Waterloo. De sterkte van het leger van Wellington tijdens de slag bedroeg 65.000 man.

Over het aantal deserteurs is weinig bekend. Een zeer slechte indruk maakte het cavalerieregiment Cumberland dat als geheel de veldslag verliet en zich uit de voeten maakte.¹³ In een brief van 8 augustus 1815 schreef Wellington dat er veel heldendaden waren verricht, maar dat niet iedere soldaat een held was geweest.¹⁴ Hij vond het beter daarover maar te zwijgen.

Volgens Wenzlik had het Pruisische leger aan het begin van de veldtocht een sterkte van 128.000 man. Drie weken later was die sterkte teruggelopen naar 82.000 man.¹⁵ Bij de gevechten bij Thuin, Gosselies, Gilly werden verliezen geleden en in de slag bij Ligny zelfs zware verliezen. Na die slag deserteerden 10.000 Rijnlanders die tegen hun zin in het Pruisische leger waren opgenomen.

In de slag bij Waterloo was een belangrijke rol toebedeeld aan de Pruisische legerkorpsen Bülow en Zieten. Het legerkorps van Bülow was nog op volle sterkte, want het had nog niet aan de strijd deelgenomen. Dat was wel het geval met het verzwakte legerkorps Zieten. Op grond daarvan is het waarschijnlijk dat 50.000 Pruisen direct bij de veldslag bij Waterloo waren betrokken. Hoe het ook zij, de sterktecijfers blijven schattingen.

Vrouwen bij de krijgsmacht

Bij de Campagne van 1815 waren vrouwen soms nauw betrokken. Het waren marketentsters die minikantines beheerden. Zij volgden de troepen met hun wagens, volgeladen met etenswaren, sterke drank, tabak en zaken als garen, band, knopen en postpapier. Ook wasten en herstelden zij kleren en zetten zij zich in voor de eerste hulp aan gewonden. Meestal waren zij met soldaten getrouwd. Daarnaast waren er vrouwen die als echtgenote met en zonder kinderen te velde een soort van familieleven in stand hielden.¹⁶

Veel Britse militairen hadden in die lange periode hun gezinnen bij zich. Dat schiep onder meer voor het 2/69ste regiment van luitenant-kolonel Charles Morice op 16 juni een dramatische situatie. Toen de gevechten op uitbreken stonden, moesten vrouwen en kinderen afscheid nemen van hun echtgenoten en vaders.¹⁷

De Britse vaandrig¹⁸ Thomas Deacon, ingedeeld bij het 2/73ste regiment, woonde samen met zijn vrouw Martha en hun drie kinderen.¹⁹ Tijdens de gevechten bij Quatre-Bras werd Deacon door een musketkogel aan de arm gewond en kwam uiteindelijk in Brussel terecht. Na de gevechten ging Martha met haar kinderen wanhopig op zoek naar haar man. Met veel moeite vond zij hem daar, weliswaar gewond, in levenden lijve terug. Kort daarna werd hun vierde kind geboren dat de naam 'Waterloo' kreeg. Luitenant-generaal Henry Clinton, in september 1814 in Brussel geplaatst, was vergezeld van zijn echtgenote Susan. De chef-staf van Wellington kolonel William Howe De Lancey liet zijn vrouw Magdalene Hall overkomen. Hij was met haar op 4 april 1815 in Edenburg getrouwd. Na enkele wittebroodsweken vertrok De Lancey op 9 mei naar Brussel. Magdalene arriveerde daar op 8 juni. Een andere officiersvrouw was Juana Maria de los Dolores, die in 1812 in Spanje getrouwd was met majoor Harry Smith. Toen haar echtgenoot als stafofficier geplaatst werd bij de brigade Lambert, ging zij met hem mee.

Ook de militaire secretaris van Wellington luitenant-kolonel James Henry Fitzroy Somerset werd vergezeld door zijn vrouw Emily Harriet Wellesley-Pole, nicht van Wellington. Haar eerste kind, een meisje, werd op 16 mei in Brussel geboren. Bijna had hij zijn dochter niet zien opgroeien, want tijdens de slag werd hij zo zwaar aan zijn arm gewond dat deze door dr. John Gunning geamputeerd moest worden. De operatie gebeurde zonder verdoving en bij volle bewustzijn van Fitzroy Somerset. Hij overleefde de ingreep. Toen de arm door een assistent van Gunning werd weggedragen riep hij: 'haal eerst de ring er af'.²⁰

In het Franse leger was bepaald dat vier vrouwen per compagnie en twee per eskadron als marketenster of wasvrouw aanwezig mochten zijn. In de praktijk was het aantal groter dan de voorschriften toestonden.

Tijdens de slag bij Waterloo liepen de marketentsters grote risico's zoals Marie, bijgenaamd Tête de Bois. Marie had al een bewogen leven achter de rug. Tijdens de Italiaanse veldtocht in 1800 werd haar zoon geboren. Deze werd opgeleid tot trommelaar en sneuvelde als veertienjarige in 1814. Marie ging mee met de Garde naar Elba, het verbannings-

oord van Napoleon. Met het 1ste regiment van de Garde was zij op het slagveld van Waterloo. Omstreeks 14.00 uur werd zij door een kanonskogel dodelijk getroffen. De grenadiers begroeven haar aan de kant van de weg en plaatsten het opschrift: *Hier ligt Maria, marketentster van het 1ste Regiment Grenadiers van de Oude Keizerlijke Garde, gevallen op het veld van eer, 18 juni 1815.*²¹

Een andere vrouw, Eugénie, bijgenaamd Mère Eugénie, had meer geluk. Zij raakte bij Waterloo haar wagen kwijt, maar dat was wel de twintigste keer dat haar dit in haar lange carrière overkwam. Zij had deelgenomen aan de veldtochten in Rusland en Duitsland. Een andere vrouw bij Waterloo was Thérèse Jourdan, die de veldtochten in Italië, Egypte en Rusland had meegemaakt.²²

Een enkele maal vochten ook vrouwen mee zoals Ducoud-Laborde, bijgenaamd Breton-Double. Ingedeeld bij het 6e Huzaren vocht zij bij Eylau en Friedland. Bij Waterloo werd zij zo zwaar gewond dat haar been geamputeerd moest worden. Als krijgsgevangene bleef zij tot 1830 in Engeland.²³

De bevelvoering

De charismatische Napoleon, de flegmatieke Wellington en de soldatengeneraal Blücher voerden ieder naar eigen aard het bevel over hun troepen. Wellington en Blücher bevonden zich tijdens de gevechten in de voorste linie, Napoleon daarentegen had zijn commandopost verder naar achteren. Het gevolg was dat Wellington en Blücher grotere persoonlijke risico's namen dan Napoleon. Dat deze laatste zich ook soms in de vuurlinie bevond, blijkt wel uit het sneuvelen van de divisiegeneraal Jean-Jacques Desvaux de Saint-Maurice, die de artillerie van de Garde commandeerde. Rijdend in het gevolg van Napoleon werd hij omstreeks 16.30 uur dodelijk door een kanonskogel getroffen. Wellington was vaker in het vuur. Zowel bij Quatre-Bras als bij Waterloo liep hij grote persoonlijke risico's. Op het einde van de slag werd Uxbridge, die naast hem reed, door artillerievuur zo gewond dat zijn been geamputeerd moest worden. Bij een van de laatste charges bij Ligny kwam Blücher onder

zijn paard terecht en werd op miraculeuze wijze niet door de Fransen opgemerkt, zodat hij zich in veiligheid kon brengen.

Wellington en Blücher waren in een goede lichamelijke conditie. Daarentegen zijn vraagtekens geplaatst bij de fysieke en psychische conditie van Napoleon tijdens de slag bij Waterloo. Het is waarschijnlijk dat hij sneller vermoeid was dan voorheen. Tijdens de veldtocht sliep hij weinig. Geweld door aambeien was het paardrijden voor hem een beproeving. Een chronische blaasontsteking ondermijnde zijn gezondheid. Kolonel Auguste-Louis Pétiet van de staf van de keizer schreef hierover het volgende: *Zijn corpulentie, zijn dof witte gelaatskleur, zijn zware manier van lopen maakten hem heel verschillend van de generaal Bonaparte die ik gezien had in het begin van mijn carrière tijdens de veldtocht in Italië in 1800, toen hij zo schrikbarend tender was dat geen enkele soldaat in zijn leger begreep hoe een dergelijk fragiel en ziek uitziend lichaam zoveel inspanningen kon verdragen.*²⁴ Op grond van dat alles vroeg men zich later af of de keizer nog in staat was om de juiste bevelen te geven. Een duidelijk antwoord is niet te geven.

Wellington, Blücher en Napoleon beschikten allen over generale staven, die hun bevelvoering mogelijk maakten. Een bijzondere functie hierin was weggelegd voor de aides de camp.²⁵ Zij brachten onder meer schriftelijke en mondelinge bevelen van hun opperbevelhebber over naar de eenheden en waren als zodanig diens directe vertegenwoordiger. Daarom hadden zij een hoge militaire rang zoals die van generaal of kolonel. Zij waren in de bevelvoering als het ware de verlengde arm van de opperbevelhebber.

Op papier hadden de opperbevelhebbers de touwtjes in handen. Toch deden er zich veel situaties voor waarin hun onderbevelhebbers en lagere commandanten naar eigen inzicht moesten handelen.

Zoals we zullen zien, nam generaal-majoor Jean Victor De Constant Rebecque, chef-staf van het Nederlandse veldleger, op eigen initiatief de beslissing de divisie De Perponcher bij Quatre-Bras te concentreren. Maar hij deed dit wel volgens de vooraf gemaakte plannen.

De bevelhebber van de Britse cavalerie luitenant-generaal Henry Wil-

liam Paget, graaf van Uxbridge²⁶ verklaarde later dat hij tijdens de veldslag nooit directe bevelen van Wellington kreeg.

Toen, in de laatste fase van de veldslag, het Pruisische legerkorps Zieten via de stafofficier kapitein Scharnhorst van Blücher het bevel kreeg zijn opmars naar Wellington af te breken en naar Blücher te gaan, volgde luitenant-kolonel August Friedrich Ludwig Karl von Reiche, chef-staf van Zieten, dit bevel niet op. Hij kreeg hierbij de steun van de brigadecommandant luitenant-generaal Wieprecht Hans Karl Friedrich Ernst Heinrich von Zieten. Dit bleek een juiste beslissing te zijn.

Luitenant-kolonel John Colborne voerde in de eindfase van de veldslag op eigen initiatief met het 1/52ste regiment de flankaanval op de Garde van Napoleon uit.²⁷

De generale en lagere staven hadden ordonnansen voor het overbrengen van berichten. Dat konden zowel officieren zijn als cavaleristen. Tussen de eenheden werden verbindingslijnen uitgezet. Deze bestonden uit een reeks van bemande posten, waarlangs berichten doorgegeven konden worden.

Op het lagere niveau werden bevelen mondeling of met trom-, hoorn- en trompetsignalen doorgegeven. Hogere bevelhebbers stuurden ordonnansofficieren, die hetzij de bevelen mondeling overbrachten naar de lagere commandanten, hetzij door middel van bevelen met een pen of met een potlood op een velletje papier geschreven. Ook werden velletjes perkament gebruikt.²⁸ In het Franse leger werd eerst de datum en de tijd genoteerd, hetgeen ook de praktijk in andere legers geweest zal zijn. Daarna werd dan het bevel geschreven. Dit kostte natuurlijk enige tijd, zodat er een tijdsverschil is tussen het dateren van het stuk en het verzenden ervan.²⁹

Door de toenmalige strijdwijze moesten de troepen herkenbaar zijn voor hun eigen commandanten. De veelkleurigheid van de uniformen was dus bijzonder functioneel, zowel voor het herkennen van de eigen als van de vijandelijke troepen. De met gouddraad bestikte epauletten maakten voor iedereen duidelijk dat de drager een officier was en met hoe meer goud, hoe hoger de rang.

Voor de uitrusting en bewapening van de Nederlandse krijgsmacht

werd allereerst gebruik gemaakt van de aanwezige voorraden die van Franse oorsprong waren. Dat gold ook voor de uniformen. Dat leidde tijdens de gevechten tot misverstanden, wanneer Nederlandse eenheden voor Franse troepen werden versleten.

De wijze van bevelvoering eiste zijn tol. Opmerkelijk is het hoge percentage doden en gewonden bij het hogere kader, dat zich net als de manschappen, in de vuurlinie bevond. Bij de infanterie zaten de bataljons- en hogere commandanten te paard. Zo konden zij, zeker in de koren-, rogge- en maïsvelden³⁰, de situatie goed overzien en waren zij zichtbaar voor hun officieren, onderofficieren en soldaten. Een nadeel was dat vijandelijke scherpschutters hen gemakkelijk in het vizier kregen. Velen van hen raakten gewond of sneuvelden.